

proze. Razen tega ne smemo prezreti, da je naša knjižna proizvodnja po vojni kvantitativno precej narastla. Res je, da gre pri tem dostikrat za dela, ki imajo priložnostni, memoarski, dokumentarni in fabulistično opisni značaj, vendar se že v sami številnosti teh del skriva določen obet za nadaljnji razvoj slovenske proze. Ta obet postaja toliko bolj realen, če k temu prištejemo še nekatere nedvomno uspele poizkuse in zrele začetke naših mlajših pripovednikov.

Danes, ko je vojna že dovolj daleč za nami, ko se naša mlada družba notranje vse bolj in bolj utrjuje in konsolidira in ko dobiva tudi literatura v nji vse bolj in bolj svoje naravno mesto, je nemara že prišel tisti čas, ko se lahko malo bolj in bolj svojo konkretno literarno problematiko. Temu namenu služi tudi anketa o sodobni slovenski prozi, h kateri je uredništvo »Sodobnosti« povabilo slovenske pisatelje in literarne kritike in ki jo začnemo v tej številki. Anketa ne namerava dajati kakršne koli izčrpane in dokončne odgovore na vprašanja, ki zadevajo sodobno slovensko prozo, ampak želi le z različnih strani in z različnih aspektov pregledati njen položaj, njene dosedanje vsebinske in formalne dosežke, njena razvojna pota in njene stilno umetniške težnje, kolikor so se lahko uveljavile od leta 1945 do danes, in s tem prispevati svoj delež k njeni nadaljnji rasti.

In ker mineva letos ravno sto let, kar je Fran Levstik objavil »Popotovanje iz Litije do Čateža«, »Martina Krpana« in »Napake slovenskega pisanja«, tri dela, ki je ž njimi položil temelje slovenski umetniški prozi, bodi ta anketa hkrati tudi skromna počastitev te naše pomembne literarne obletnice.

Drago Šega

ZAPISKI IZ PREDALA

Nekaj misli ob anketi »o položaju sodobne slovenske proze«.

Pisati in odgovarjati na vprašanja o položaju sodobne slovenske proze se samo po sebi navezuje na probleme in položaj sodobnega slovenskega pisatelja. Morda ne samo slovenskega, omejevanje je preozko.

Človeštvo je v tem stoletju doživelo revolucijo, ki se je vzročno pripravljal že prej, a se je zaradi pospešnega, razvojnega ritma zgostila v zadnjih desetletjih do napetosti, kakršne zgodovina skoraj ne pozna. Tako presojamo pač sodobniki.

Slovensko ljudstvo, ki je še v prvih decenijah tega stoletja po starih izročilih oralo zemljo, ki mu stroji še niso prevetrili patriarhalnega življenja v mestih, je zadela usodna odločitev, ali bo zmleto v fašističnih stopah, ali sprejme neenaki boj za golo življenje in družbeno revolucijo. Medtem ko so strahotni zločini nad človeškim dostojanstvom preplavili vse kontinente in osmešili človečanske vrednote vseh stoletij, so slovensko ljudstvo vodila v uporuh svetla gesla lepote in svobode, ki so jih v sanjskih prividih ustvarjali njegovi največji duhovi. V pošastnem boju, v katerem so se maščevali vsako usmiljenje in oklevanje, vsak oportunitizem in kakršnikoli oziri, bi se ta gesla zdela romantika, če ne bi bila izraz konkretne stvarnosti, da se ne bje boj le za nacionalno svobodo in družbeno revolucijo, temveč za vse človečanske in duhovne vrednote slovenskega naroda, za njegovo moralno eksistenco.

Vrnili so se herojski bojevniki, ki so se skozi štiri leta spopadali s smrtjo in se le v samoti in tišini pogovarjali s svojimi srci, vrnilo se jih je mnogo iz naračja umiranja v infernih taborišč, vrnili so se pregnanci, le mrtvi se niso vrnili. Ko se je narod prešteval, so zazevale grozljive praznine.

Vkljub zmagujočemu optimizmu, veri v družbeno in človekovo prerojenje, se sence groze, dvomov in nevere niso umaknile iz človeških src. Celo v najmlajših so ostale strupene kali doživljenih strahot. Krvave pege so vznemirjale človeka v snu, prebujali so se mrlični in terjali odgovor za smisel svoje smrti.

Življenje je zopet vzbrstelo. Ideali socialističnega humanizma, prebujena zavest človečnosti in širne človeške skupnosti so razplamteli delovno voljo, da bi se ustvarili trdni temelji, na katerih bi se lahko sprostile vse ljudske ustvarjalne sile v sodobnem ritmu.

Ko mi je nekdo, ki ga naš čas močno vznemirja, med pogovorom omenil, da bi se morali vrniti h kmetu in njegovi izvirnosti, ki je vir življenja in ustvarjanja, sem se zavedel romantičnosti podobnih nazorov. Revolucija se v naši deželi ni zaključila s mirom, v desetih letih je izpremenila podobo mest in vasi, presnovala je življenje. V nenehnem razvoju je vsako dejanje spočetje novih dejanj. Zaostala dežela se industrializira, statistike pričajo kako se v bivših izrazito agrarnih pokrajinah kmečko prebivalstvo krči in odteka v mesto. Načrtno gospodarstvo na znanstvenih osnovah zastavlja vedno nove probleme v obdelovanju in izkoriščanju zemlje. Dvigujejo se tovarne, turbine ustvarjajo električno energijo, ki osvetljuje že oddaljene hribovske vasi, nove železniške proge in avioni spajajo zemljo s svetom. Uporna volja, da bi se zemlja dvignila iz zaostalosti, si nalaga nove in nove napore. Z industrializacijo razvitih in bogatih držav se kajpada ne moremo meriti, v primerjanju z njimi smo še vedno zaostali in tudi to vemo, da jih moremo le do neke mere dohiteti, ker se tudi tam čas ne ustavlja. Doba desetletne družbene in ekonomske revolucije je že ustvarila dokumente, ki bodo pričali o ustvarjalni dinamiki tega časa in preobrazbi zemlje. Kakor so mesta in tovarne vsesavale kmečko delovno moč, se je njihov vpliv širil na deželo. V razvitejših pokrajinah se je razlika med mestom in deželo očitno zmanjšala, vsakovrstne tehnične pridobitve izpreminjajo miselnost in zavest. Tradicija in folklorja pojema za izumiranjem starih rodov. Kmet, ki ga je opisovala naša predvojna literatura, živi le še v samotnih, od mesta oddaljenih naseljih. Družbena revolucija pogloblja premike v človeški duševnosti, v katero je že druga svetovna vojna zarezala globoke brazde.

Pisatelj se je znašel pred novo problematiko. Posredno ali neposredno je sodeloval v revolucionarnem boju, preživil leta v taboriščih in ječah, okušal vse grozote krvave okupacije. Nova, porajajoča se družba mu je nalagala obveznosti, da bi s peresom poveličeval heroizem zmagovitega vseljidskega upora, razsvetljeval pot v bodočnost s plamtečim optimizmom, izpovedoval vero v cilje človeškega in družbenega napredka in se spopadal s silami, ki so poskušale novo oblast spodkopati. Dinamično oblikovanje in snovanje nove družbene oblasti ni dopuščalo nobenega oddiha, zajemalo je vse življenje v celoti. Zanimanje se je prevesilo na politična in dejanja družbenega urejanja. Neopazno se je v pisani in govorjeni besedi izvršila izprememba. Prevladovala je znanstveno-teoretska analiza življenja, ki se je izražala v neosebneem jeziku, šablonskem, preprostem poslušalcu in bralcu ne vselej

umljivem. Subjektivna barvitost emocije je zamrla in le redki so novo vsebino posredovali v živem ljudskem jeziku. Neosebni jezik se je razlil po časopisju in pronikal tudi v leposlovje.

Večini intelektualcev, tako meščanskega kakor kmečkega in delavskega porekla, socialistična ureditev družbe nazorsko ni bila novo doživetje. Že v predvojnih letih so jo izpovedovali z besedo in dejanjem. Kakor zvesti verniki so upirali oči v Rusijo, prvo socialistično državo, od koder so tudi nekritično sprejemali vsa izročila. Včasih so sicer presenečenja vzdramila dvome, ki so se omejevali na etične in estetske probleme.

Pisatelj tudi med vojno ni utihnil, predvsem liriki in dramatikom na osvobojenem ozemlju. Po vojni se je ustvarjalnost sprostila in vendar je bilo videti, da je bogastvo snovi pisatelja begalo. Nad njim so visele teze »socialističnega realizma«, pojavljala so se gesla o družbeni koristnosti leposlovja. Iskal je izraza za doživljanje velikega dogajanja. Dramatični dogodki, strastne odločitve, silne človeške usode, herojsko umiranje za človeško bodočnost v narodnoosvobodilni vojni, strahotna mučenja in zločini v dobi okupacije so bili neusahljivi viri, iz katerih je zajemala ustvarjalna fantazija lirikov, prozaikov in dramatikov. V prozi se je posvečala večja pozornost dogodkom kot psihološki motiviki in vzročnosti, izvzemši primere, v katerih je pisatelj upodabljal subjektivno doživljanje in se skušal približati notranji resnici v časovnih dimenzijah. Neka zadržanost se je opazala tudi v teh delih in marsikateri usode, naravno izzivajoče pisateljevo fantazijo, so ostale le v ustnih izročilih. Težnje, da se ne bi zameglila veličina revolucije, so mračna poglavja izločale.

Na prvem kongresu pisateljev po drugi svetovni vojni sem omenil nujnost neke distance do snovi, kar smatram še sedaj za pogoj, čeprav je po globokih premikih v socialističnem svetu postalo naše oblikovanje svobodnejše. Takrat je odločno ugovarjal sovjetski delegat na kongresu in zanikal vsako potrebo distance. Z njim so soglašali marsikateri naši pisatelji. O nujnosti distance me prepričujejo tudi sedanja dela, celo najmlajših, ki so vojno doživljali še v mlečnih letih. Oblikovanje je pogumnejše, očitna je večja subjektivna prizadetost. Na splošno, mislim, smo se globljim resnicam v časovnih dimenzijah le delno približali.

Medtem ko so nekateri pisatelji umolknili ali se umikali v preteklost, so drugi prikazovali propadanje starega sveta, ki mu je nova socialistična družba izpodrezala življenjske osnove. Pogosto so sociološke analize politikov odkrivale v tem globlje resnice kot pisatelji, ker smo večjo pozornost posvečali procesu kakor človeku in plavali na površju vidne zunanosti.

Časi so pisatelju nalagali odgovorne zahteve, oblikovanje družbene stvarnosti se ni zadovoljevalo s tem, da je bila snov »socialistično«¹ pobarvana, z gesli, ki so se dnevno ponavljala. Tudi delo z izrazito politično tematiko je lahko umetnina, če ga pisatelj ne napne na teze političnega aktivista. Veličina narodnoosvobodilne vojne ni bila izčrpana s silovitimi prizori junaštev in okrutne nasilnosti. (Ali si zmore človeška fantazija izmisliti še katere grozote, ki jih človek v svojem bivanju na zemlji še ni doživel?) Velike umetnine vseh časov in umetnostnih smeri potrjujejo, da se njihove vrednote zaključujejo v globljem smislu človekovega bivanja v času in prostoru, ki mu ustvarjalna moč pisateljeve fantazije vlije enkratno vsebino in obliko. Če samokritično pretehtamo svoje delo, bi skoraj morali priznati, da se je

tematika, če jo primerjamo s predvojno, zožila in da je pero oklevalo pred problemi stvarnosti, ki je z dejanji zmagovala nad ustvarjalno pisateljevo močjo.

Po letu oseminštiridesetem (letnica se v naši zgodovini večkrat ponavlja) smo postali med socialističnimi zemljami Robinzonov otok, na katerem se stikajo antene vseh kontinentov. Pogumna odločitev je pomenila obujenje človeka, ki se je zavedel, da je občan vsega sveta in celo univerzuma, kamor je človek prišel širiti svoje tipalke. Seznanjali smo se s problematiko vseh dognanj v svetu in političnih procesov, z odmevi splošnega človeškega duhovnega ustvarjanja. Dejstva so potrjevala spoznanje, da človeka vsepovsod vznemirjajo ista vprašanja, ki so se pred in med vojno porajala v nas. Nasilstvo nad človekom se ponavlja zdaj v tej zdaj v drugi deželi z nič manjšo okrutnostjo in človek se v veliki drami človeštva za svobodo in lepoto izpreminja v sredstvo. Iz globokih nasprotij v družbi se porajajo nova življenjska občutja, ki se izražajo v novih oblikah duhovnih stvaritev. Skrajna skepsa, naslada nad grozljivo goloto človeške narave, strahotne podobe človeških zverstev se prepletajo z upornim zaupanjem v dominantnost človeškega duha nad mrakovi in zablodami človeštva. V teh vrtincih spoznanj in novih doživetij, ki so sprva nekam zmedli duha, se utrjuje zavest, da se le v naročju rodne zemlje in socialistične družbe z vsemi njenimi protislovji lahko porode resnične človeške vrednote, oplojene z novimi izkušnjami in doživetji svetovnih meril.

Pred nedavnim mi je neka trditev, »da se je pisatelju izmuznil novi človek«, sprožila stvarna vprašanja. Priznam, da sem se že večkrat prej v kritikah ustavil pred tem »novim človekom«. Kaj si pravzaprav predstavljamo pod tem pojmom, kakšna naj bi bila karakteristika »novega človeka«? Ocene o delih, ki so prikazovala življenje in napore naše sodobne družbe, so opozarjale, da v njih ne zasledimo novega človeka. Če je pisatelj poskušal karakterizirati novega človeka s tem, da je le-ta izpovedoval socialistične maksime in presojal življenje in sočloveka le po teh vidikih, potem gotovo to ni bil novi človek, ki ga je kritik želel spoznati in doživeti. Bil je pač politični aktivist in rezoner na papirju. Mislim, da politični nazori in gibanja še ne ustvarjajo novih ljudi. Kdaj in kje bomo zagledali novega človeka? Misli so predle naprej. V koliko se je človekova narava v svojem bistvu izpremenila? V vseh dobah so živeli ljudje, ki so v odločilnih trenutkih pozabljali nase in hladnokrvno zastavljali življenje za človeške ideale in vero, ljudje, ki so z asketskim premagovanjem sebe služili človeštvu. V galeriji človeških tipov srečujemo vse vrste svetohlincev, cinikov, komolčarjev, zločincev in morilcev, nasilnežev in strahopetcev, sladostrastnikov, zanešenjakov, megalomanov, ritoliznikov, junakov, Pavlih, zamaknjencev, pogoltničnežev, skeptikov itd. Vse te tipe bomo srečavali najbrž še dolgo, tudi v izpremenjenih družbenih odnosih in pogojih, v katerih naj bi se tudi človeška narava izpremenila.

Izpreminjajo se oblike družbene ureditve, z zmago novih razredov se ustvarja nova miselnost, novi svetovni nazori se porajajo, tehnika pretvarja zemeljsko površino, dosega vedno nove uspehe nad razdaljami, nad materijo, s katero si človek lajša življenjske pogoje, nova odkritja odpirajo človeštvu nove vesele perspektive, obenem pa ogražajo njegovo bivanje. V relacijah vseh teh dogajanj se kristalizirajo novi pogledi na življenje in nova živ-

ljenjska občutja. Pisatelj, ki je sam ves prežet z novim življenjskim občutjem, bo dojel vsebino novega časa, ki bo v najboljšem primeru sinteza novega pogleda na svet. Podoba novega človeka, čigar silhueta vzklije lahko v podzavesti, se poraja v objektivni stvarnosti kolektiva, a zaživi šele v subjektivni fantaziji. Ne more biti prevzeta ali prenesena, življenjsko silo vsrkava le iz rodne zemlje. Kolikor bo ta podoba pristnejša in izvirnejša, toliko globlji bo njen občečloveški značaj. Bilo bi jalovo prizadevanje, prerokovati jo s preprosto oznako optimizma ali pesimizma, določati ji izrazne kalupe realizma, surrealizma, modernizma. V njej bo zaživela notranja vsebina človekovih spoznanj in doživetij stvarnosti.

Novo življenjsko občutje si ustvarja nove oblike, ker se vsebina in oblika dopolnjujeta. Sodobno iskanje dokazuje, da se pisatelji te nujnosti vedno bolj zavedajo. Pisateljeva izrazna moč je jezik. Umljivo je, da se novo življenjsko občutje ne more izražati v jeziku, ki so ga ljudje govorili in pisali pred deceniji. S prekvashanjem družbe, z uveljavljanjem novih razredov se jezik izpreminja. Pisatelj ne more oblikovati nove stvarnosti v nekem abstraktnem jeziku, prisluhniti mora živi ljudski besedi, a ne more anarhično mimo določenih pravil, ki urejajo vsak jezik in njegovo fiziognomijo. Številne razprave o pogovornem jeziku pričajo o novih tendencah in potrebah. Barvanje jezika z lokalizmi je ljudsko besedo oživiljalo, večkrat pa dvigalo na površje mrtve besede, ki si ne bodo pridobile splošne veljavnosti, čeprav bodo druge obogatile besedno zakladnico. Poznamo vélike umetnine, ki so skoraj neprevedljive in celo v matičnem jeziku težko umljive. Lepota in tvorna moč jezika je v njegovi jasnosti, slikovitosti in izraznem bogastvu. Jezik je kri umetnine. Vsak pisatelj si ustvarja svoj stil, v njem se zrcali značaj njegove osebnosti. V slehernem stavku in metafori mora vibrirati življenje, ker umetnina ne prenese praznot.

Številne razprave in ankete o sodobnem in modernem pričajo, da so pričeli pisatelje vznemirjati raznovrstni problemi, ki se javljajo v svetovnih umetnostnih snovanjih. Razgledi so nedvomno razširili obzorja in utrdili zavest o skupni problematiki človeškega umetniškega ustvarjanja. Opaža se, da se je tematika v našem leposlovju vsebinsko in stilno razživela, čeprav pogosto še ne ločujemo med votlimi poskusi in idejno novostjo. Neupravičeno je v tem hlastanju po svetovnih sapah in čarovnijah upadlo zanimanje za lastne kulturne vrednote, za tradicijo, iz katere se rode nove pobude. — Vrednote novih umetnostnih doživetij se morejo uveljaviti le v drznejšem in izvirnejšem oblikovanju stvarnosti, ki jo ustvarjajo in doživljajo vsi naši narodi. Dejstva nas prepričujejo, da dela, v katerih je umetnik z ustvarjalno močjo upodobil globoko resničnost človeških usod, mišljenja in čustvovanja v teh ali onih dobah vendar ne zastare, čeprav se je medtem stalno oblikovanje izpremenilo. Do neke mere je v človeškem življenju nekaj nadčasovnega, kar ni podvrženo zakonom staranja in odmiranja. Prav v tem je čar resnične umetnosti. Odločuje in odločevala bo vedno umetnikova osebnost, globoko zasidrana v človeški stvarnosti. Vsi stilni poskusi zaradi poskusov samih bodo sprhnili, če ne bodo izvirali iz novega življenjskega občutja in miselnosti. Oblika brez globlje umetniške ideje ne bo dozorela v sad. Umetniška ideja pa se more roditi le v strastni, človeški resničnosti.

J u š K o z a k